

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Heikkinen, Hannu L. T.; Kiilakoski, Tomi; Kaukko, Mervi; Kemmis, Stephen

Title: Miten muuttaa käytäntöjä ihmisen ja luonnon kannalta kestäviksi? : ekososiaalinen sivistys käytäntöarkkitehtuuriteorian valossa

Year: 2023

Version: Published version

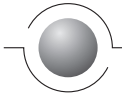
Copyright: © 2022 Suomen kasvatustieteellinen seura

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Heikkinen, H. L. T., Kiilakoski, T., Kaukko, M., & Kemmis, S. (2023). Miten muuttaa käytäntöjä ihmisen ja luonnon kannalta kestäviksi? : ekososiaalinen sivistys käytäntöarkkitehtuuriteorian valossa. *Kasvatus*, 54(1), 64-76. <https://doi.org/10.33348/kvt.127187>

Artikkeli

HANNU L. T. HEIKKINEN – TOMI KIILAKOSKI
– Mervi Kaukko – Stephen Kemmis

Miten muuttaa käytäntöjä ihmisen ja luonnon kannalta kestäviksi? Ekososiaalinen sivistys käytäntöarkkitehtuuriteorian valossa

Heikkinen, Hannu L.T. – Kiilakoski, Tomi – Kaukko, Mervi – Kemmis, Stephen. 2023. MITEN MUUTTAA KÄYTÄNTÖJÄ IHMISEN JA LUONNON KANNALTA KESTÄVIKSI? EKOSOSIAALINEN SIVISTYS KÄYTÄNTÖARKKITEHTUURITEORIAN VALOSSA. *Kasvatus* 54 (1), 64–76.

Aikamme suurin haaste ei ole luotettavan tiedon puuttuminen vaan toimintatapojemme muuttaminen. Kasvatus ja koulutus ovat ratkaisevia, jotta käytäntöjämme voisi muuttaa sosiaalisesti ja ekologisesti kestävämmiksi maapallon ekosysteemien ollessa kriisissä. Tässä artikkelissa hahmotellaan käytänteoreettista näkökulmaa kestävän elämänmuodon edistämiseksi kasvatuksen ja sivistyksen avulla. Ratkaisuksi ongelmaan on ehdotettu ekososiaalisen sivistyksen lisäämistä. Perinteinen tulkinta sivistyksestä on kuitenkin ongelmallinen sen ollessa kognitiivisesti painottunutta, abstraktia ja ihmiskeskeistä. Ehdotamme sivistyksen tulkintaa, joka painottaa käytäntöjen ontologista ensisijaisuutta. Huomio kohdistuu tällöin erityisesti käytäntöjen ennakkoehtoihin, jotka estävät tai mahdollistavat käytäntöjen muuttamisen. Kutsumme näitä käytäntöarkkitehtuureiksi, jotka ovat sosiaalisten käytäntöjen järjestäytymismuotoja samanaikaisesti rajaten ja mahdollistaen arkisten toimintatapojen muuttamista. Muutoksen edellytyksenä on, että tiedostamme näiden käytäntöarkkitehtuurien luonteen ja niiden merkityksen käytäntöjen muuttamiselle kestäväan suuntaan. Tämä tuo uusia haasteita myös kouluille.

Asiasanat: ilmastokriisi, ekofilosofia, ekososiaalisuus, käytäntöarkkitehtuuri, käytänteoriat, sivistys

Käytäntönäkökulma planetaariseen kriisiin

Aikaamme on kutsuttu ekokriisin aikakaudeksi (Värri 2018). Ekologinen kriisi on sisäkkäisten ekologisten ja yhteiskunnallisten kriisien ryväs: meitä piinaavat samaan aikaan ilmaston lämpeneminen, väestönkasvu, luonnonvarojen ehtyminen, mikromuovien lisääntyminen luonnossa ja kuudes planetaarinen lajisukupuuttoaalto sekä monia muita ekologisia ja yhteiskunnallisia haasteita. Myös maailmanlaajuinen covid-19-pandemia on nähty osaksi planetaarista kriisien vyyhteä (ks. mm. Saran 2020). Ongelmat ovat sisäkkäisiä ja yhteen punoutuneita, jolloin yhtä ei voi ratkaista ilman muiden selvittelyä. Tästä syystä näitä monimutkaisia ongelmasotkuja on kutsuttu pürullisiksi (ks. mm. Tolppanen, Aarnio-Linnanvuori, Cantell & Lehtonen 2017) tai viheliäisiksi ongelmiksi (ks. mm. Willamo, Helenius, Holmström, Haapanen, Huotari & Sandström 2017), jotka ovat käännöksiä yli puolivuosisataa sitten käyttöön otetusta (Chuchman 1967) englannin kielisestä termistä wicked problems.

Kriisien vyyhdissä luonnon ekosysteemien ongelmat kietoutuvat ihmisen yhteiskunnalliseen toimintaan, ja ihmisen toiminnan seuraukset ulottuvat planeettamme joka kolkkaan. Tästä syystä kutsumme tätä ongelmien kimpua planetaariseksi ekososiaaliseksi kriisiksi. Sana planetaarinen kertoo, että ongelmat ovat maailmanlaajuisia ja kietotuneita koko planeetan ekologisiin ja jopa geofysikaalisiin järjestelmiin. Ekososiaalinen puolestaan kiteyttää ekologisten haasteiden yhteyden ihmisten välisen tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden ja politiikan kysymyksiin (ks. mm. Matthies 2017). Kriisi puolestaan havahduttaa huomaamaan, kuinka ratkaisevaa vaihetta ihmislaji elää. Muinaisessa kreikan kielessä krisis merkitsi erottamista, ratkaisukohtaa tai tapahtumien käännekohtaa (Koukkunen 1990).

Hippokrates tarkoitti kriisillä taudinkäännettä, jonka jälkeen potilaan tilaa kääntyy kohti parantumista tai kuolemaa. Tässä narratiivis-

sa potilas on ihmislaji. Potilas sairastaa vääritynyttä luontosuhdetta. Käännekohta on kärsillä: seuraavaksi potilas joko alkaa parantua tai kuolee tautiin. Kasvatus ja oppiminen ovat ratkaisevia planetaarisen ekososiaalisen kriisin ratkaisemisen kannalta ja ihmislajin selviämiseksi uhkaavasta tuhosta. Pelkkä tiedollinen oppiminen tai sivistyminen ei kuitenkaan riitä muuttamaan ihmisten käyttäytymistä (Pulkki 2020); ongelmien ratkaisemisen ehto on, että ihmiset muuttavat jokapäiväisiä tottumuksiaan ja tapojaan toimia yhdessä eli sosiaalisia käytäntöjään. Käytäntöjen muuttamisen ehtona on kuitenkin, että ihmiset ymmärtävät kriisien kietoutuneisuuden nykyisiin käytäntöihin.

Edustamme näin käytäntöperustaista näkemystä yhteiskunnallisesta toiminnasta, jonka aatehistoriallisten juuret ovat Aristoteleen praksis-käsitteessä ja siitä alkunsa saaneessa monopolvisessa tutkimusperinteessä. Perinteen tunnettuja klassikkoja ovat olleet myös Karl Marx, Max Weber ja Ludwig Wittgenstein. Lisäksi käytäntönäkökulmaa ovat edustaneet eri näkökulmista esimerkiksi Kurt Lewin, Pierre Bourdieu, Anthony Giddens, Jean Lave, Davide Nicolini, Theodore Schatzki ja Stephen Kemmis. (ks. mm. Kemmis 2010; Nicolini 2012; Räsänen, Apajalahti, Houtbeckers, Kallio & Penttilä 2015.)

Käytäntöjen ensisijaisuutta korostavaa lähestymistapaa on kutsuttu käytäntöteoriaksi (*practice theory*), joskin suuntaukselle tekisi paremmin Nicolinin (2012) mukaan oikeutusta monikkomuoto käytäntöteoriat (*practice theories*). Tämän filosofisen perinteen sisällä edustamme suuntausta, jossa korostuu käytäntöjen ontologinen juurtuminen toiminnan tapahtumapaikkoihin (*sites*). Kyseistä näkökulmaa on viime aikoina tuonut esille erityisesti Theodore Schatzki (ks. mm. 2003), jonka ideoita on kehittänyt edelleen muun muassa tämän artikkelin kirjoittajista Stephen Kemmis.

Tarjoamme ratkaisuksi planetaariseen ekososiaaliseen kriisiin käytäntöteoreettista lähestymistapaa, jonka lähtökohtana on paikkaontologia (*site ontology*, Schatzki 2003). Käytäntöjen olemisen tapaa ymmärretään

tällöin fyysisten, diskursiivisten ja sosiaalisten tilojen sekä paikkojen niitä määrittäviä näkökulmista. Paikkaontologisen näkökulman mukaan käytännöt muovautuvat historiallisesti ja sosiaalisesti eli ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Käytäntöjen muisti (Kemmis 2022) tarkoittaa sitä, että nykyisissä käytännöissä on jälkiä aiemmista ihmisten, ryhmien tai organisaatioiden toimintatavoista, mikä selittää käytäntöjen sitkeyden. Käytännöt muuttuvat vain harvoin yhtäkkiä tai enakoimattomasti, mutta eivät kuitenkaan ole muuttumattomia. Ne muovautuvat niitä ympäröivien ennakkoehtojen puristuksissa siten, että jotkut käytännöistä säilyvät toisten uudistuessa tai hävitessä. Paikkaontologinen näkökulma korostaa siis käytäntöjen paikallisuutta ja ajallisuutta vastakohtana laajoille makrotason yhteiskunnallisille prosesseille.

Käytäntöjen tutkiminen ei välttämättä pelasta maailmaa, mutta paikkaontologian avulla voi kuitenkin ymmärtää käytäntöjä koossa pitäviä ennakkoehtoja, joita kutsumme käytäntöarkkitehtuureiksi. Tarkastelemme tässä artikkelissa ensin planetaarisen ekososiaalisen kriisin luonnetta ja oppimista sen ratkaisuna, minkä jälkeen teemme katsauksen klassiseen sivistyksen käsitteeseen sekä sen ongelmiin ja mahdollisuuksiin. Kirjoituksemme lopuksi avaamme tarkemmin käytäntöarkkitehtuuri-teorian paikkaontologisia lähtökohtia, joista lähestymme planetaarista ekososiaalista kriisiä.

Planetaarinen ekososiaalinen kriisi ja oppiminen sen ratkaisuna

Ihmiskunta on ottanut merkittäviä kehitysharppauksia, mutta edistys on synnyttänyt myös valtavia ekologisia ja yhteiskunnallisia ongelmia. Tätä ristiriitaista kehityskulkua ovat Horkheimer ja Adorno (2002) kuvanneet valistuksen dialektiikkana. Valistuksen alkuperäinen tehtävä oli vapauttaa ihminen luonnon orjuudesta käyttämällä järkeään voidakseen nousta luonnon armoilta sen valtiaaksi; enää luonnonvoimia ei tarvinnut pelätä, vaan

luonnosta tuli ihmisen energia- ja materiaali-varasto. Valistus osoittautui kuitenkin pahe-nevien ongelmien lähteeksi. Edistyksen myötä vallitsevaksi järjellisyuden muodoksi nousi välineellinen rationaalisuus. Ihminen käytti luontoa häikäilemättä välineenään seurauksista välittämättä. (Horkheimer & Adorno 2002.)

Valistuksella oli näin ollen myös julmat puolensa, joiden myötä syntyneet valtavat ongelmat ovat ryppään tavoin yhteen kietoutuneita ja osin sisäkkäisiä. Tästä syystä kutsumme ongelmakokonaisuutta sisäkkäisiksi kriiseiksi (*nested crises*) – samaan tapaan kuin ekosysteemejä on kuvattu sisäkkäisinä systeeminä (*nested systems*, Capra 2005; Kemmis & Heikkinen 2012). Suurimpia uhkia sisäkkäisissä kriiseissä ovat ilmastonmuutos ja kuudes massiivinen sukupuuttoaalto, jonka myötä biodiversiteetti vähenee ja ekosysteemit muuttuvat epävakammiksi. Paleontologinen tutkimus osoittaa, että vastaavanlaisia maailmanloppuja eli planetaarisia tilanmuutoksia on tapahtunut aikaisemmin viidesti (ks. mm. Barnosky ym. 2012). Niiden seurauksena planetaarisen tasapainon keikahdettua ravintoketjun huipulla ollut laji on aina menettänyt sille suotuisan elinympäristön, ekologisen lokeronsa (*niche*). On mahdollista, että nykyisen ravintoketjun huipulla olevan lajin eli ihmisen ekologinen ilmastolokero (*climate niche*, Xu, Kohler, Lenton, Svenning & Scheffer 2020) kutistuu niin pieneksi, että sen resurssit riittävät vain noin miljardille nykyisen kahdeksan miljardin sijasta (Australian National Climate Emergency Summit 2020).

Riskit ovat sitä vakavammat mitä korkeammalle maapallon keskilämpötila kohoaa esiteollisesta ajasta. Hallitusten välisen ilmasto-paneelin, IPCC:n, raporttien mukaan keskipitkän aikavälin riskit eivät kohdistu tasaisesti maapallon eri alueille ja erityisesti pienet saarivaltiot tulevat kärsimään. Toisaalta esimerkiksi Euroopassa on lämpötilojen noustessa riskinä kuolemien lisääntyminen, makean veden varantojen väheneminen, ruokaturvallisuuden horjuminen sekä hyvinvoinnin ja taloudellisen toimintakyvyn heikkeneminen. (IPCC 2021,

18–19.) Ellei ilmastonmuutoksen torjunnassa ja siihen sopeutumisessa onnistuta, planetaarinen ekososiaalinen kriisi etenee ihmislajin populaation romahtamiseen murto-osaan nykyisestä (Xu ym. 2020). Vaikka ihmislaji häviäisi kokonaan, sen vaikutukset planetaarisessa systeemissä säilyvät pitkään. Tästä syystä aikaamme kutsutaan antroposeeniksi, ihmisen ajaksi, joka tulee jättämään pitkäaikaisen geologisen jäljen maapallolle.

Covid-19-pandemia on osa tätä planetaarista kriisien ryvästä (ks. mm. Johnson ym. 2020; Saran 2020). Koronakriisissä ja ilmastokriisissä on sekä samankaltaisia että täysin erilaisia piirteitä. Koronakriisin voi nähdä iskeneen ihmisiin mikrokosmoksen suunnasta pienen viruksen muodossa, kun ilmastokriisi iskee koko planeetan laajuuden makrokosmoksen suunnasta. Korona on ihmisyksilöihin iskevä nopea tappaja (*fast killer*), kun taas ilmastonmuutos on hidas kiduttaja (*slow torturer*), joka tekee elämän vähitellen sietämättömäksi laajoilla alueilla (Kaukko, Kemmis, Heikkinen, Kiilakoski & Haswell 2021). Ilmastokriisin on nähty pahe-nevan vähitellen jopa yli sadan vuoden ajan, mutta koronakriisi pysäytti monet itsestään selvinä pidetyt käytännöt muutamassa viikossa. Esimerkiksi bussissa matkustamisen, työnteon ja opiskelun käytännöt muuttuivat lyhyessä ajassa täysin toisenlaisiksi. Vaikka ilmastokriisin ja koronakriisin vaikutukset käytäntöihin ovat erilaisia, niiden syntymekanismit pohjautuvat kuitenkin systeemiin kehityskulkuihin pakottaen ihmiskunnan katsomaan peiliin ja pohtimaan suhdettaan luontoon (Žižek 2020).

Ihmiskunta on päätenyt tähän tilanteeseen, koska laji on pärjännyt evoluutioprosessissa oppimisen avulla ja noussut näin ravintoketjun huipulle koko planetaarisen ekosysteemin valtiaksi. Oppiminen on ihmislajin menestyksen ja lajin säilymisen perusta, ontologinen ehto lajin olemassaololle. On opittava lisää: lukemaan luontoa ja elämään tasapainossa sen kanssa sekä muutettava käytäntöjä suuntaan, joka ei murena elämän materiaalista perustaa. Capran (2013, 202) sanoin: ”Ihmiskunnan selviytyminen tulevina vuosikymmeninä riip-

puu ekologisesta lukutaidostamme, kyvystämme ymmärtää ekologian peruseriaatteita ja elää niiden mukaisesti”.

Oppimisen ymmärtäminen ihmisen evoluutioprosessin olennaiseksi osaksi perustuu systeemiseen ajatteluun, jonka ytimessä on eri mekanismien keskinäisriippuvuuksien tiedostaminen (Salonen, Pirinen, Anttonen, Kantola & Mäkinen 2017) sekä sen oivaltaminen, että ihmisen hyvinvointi riippuu luonnon hyvinvoinnista. Tällaista systeemistä ajattelua edustaa myös oppimisen ekologia (*ecologies of learning*), joka pohjautuu oppimiseen ihmislajin säilymisen ehtona (Barnett & Jackson 2020; Heikkinen 2020; Heikkinen, Kaukko, Nikkola & Saari 2021; Virolainen, Heikkinen, Siklander & Laitinen-Väänänen 2019).

Oppiminen on siis sekä ongelman syy että sen mahdollinen ratkaisu, joten ihmisten on opittava tekemään toisin eli muuttamaan käytäntöjään. Koska oppiminen on kasvatustieteellisen tutkimuksen mielenkiinnon kohde, planetaarisen ekososiaalisen kriisin ratkaisu on perin juurin kasvatustieteellinen haaste. Emme voi odottaa siihen saakka, että vasta lapsemme osaisivat toimia viisaammin kuin me itse, vaan muutos kestävään suuntaan on saattava vauhtiin tämän sukupolven aikana. Ratkaisuksi on ehdotettu ekologista sivistystä (Värri 2018) tai ekososiaalista sivistystä (ks. mm. Salonen & Bardy 2015). Perinteinen käsitys sivistyksestä, jota uusilla ekologista ulottuvuutta korostavilla käsittellä yritetään korvata, on lähtökohdiltaan kuitenkin ihmiskeskäinen ja joiltakin osin jopa ristiriidassa ekologisen ajattelutavan kanssa.

Tarve muuttaa käytäntöjä tulisi sen sijaan ottaa kasvatuksen ja opetuksen sekä käytännöllisessä että teoreettisessa tutkimuksessa paremmin esille. Artikkelimme täyttää osaltaan kyseistä aukkoa. Toisaalta sivistyksen teoriahistorian tunteminen avaa myös mahdollisuuksia tematisoida tarvittavaa muutosta ja löytää yhtymäkohdita perinteisen sivistyskäsitteksen ja ekologisen ajattelun välille, minkä vuoksi tarkastelemme tarkemmin perinteistä sivistyskäsitteystä ja sen osittain ristiriitaisia olettamuksia.

Ekososiaalisuus, sivistys ja käytännöt

Ekososiaalisen sivistyksen käsite on peräisin mannereurooppalaisista keskusteluista, joissa sitä on käytetty 1980-luvulta alkaen. Sen idean voi kuitenkin nähdä olleen idullaan jopa varhaiskeskiajan ihmisen ja luonnon suhdetta käsittelevissä filosofisissa teksteissä (Pulki, Varpanen & Mullen 2020). Käsite ekososiaalinen siirtyi sosiaalitieteistä (ks. esim. Mathies 2017) 2010-luvulla kasvatustieteeseen, ja Suomessa sitä on ensimmäisten joukossa käyttänyt Arto O. Salonen (ks. mm. 2012). Ekososiaalisen sivistyksen käsite tuli nopeasti myös varhaiskasvatuksen, perusopetuksen ja lukio-opetuksen opetussuunnitelmien perusteisiin 2010-luvun lopulla. Liityimme artikkeleissamme tähän keskusteluun korostaen erityisesti käytäntöjen merkitystä sivistysprosessissa.

Ekososiaalisen sivistyksen idea ei solahda ongelmattomasti perinteiseen sivistyskeskusteluun. Ekososiaalinen sivistys -käsite nimittäin sitoutuu sivistyksen käsitteeseen mutta esittää siitä uudellentulkinnan, joka ottaa huomioon ihmisen aseman osana muuta luontoa sekä tunnistaa ihmisen planetaarisen ja kaiken kattavan vaikutuksen. Sivistyksen idean taustalla on sana Bildung, joka voidaan kääntää muotoutumiseksi, itsekultivaatioksi tai itsekehitykseksi (Siljander & Sutinen 2012, 2). Sivistys liitetään usein yksilön moraalien vahvistumiseen sekä viisaisiin ajatuksiin, kirjoituksiin ja puheisiin.

Perinteinen sivistyspuhe on jäänyt kuitenkin usein varsin abstraktiksi, eikä siitä aina seuraa muutosta käytäntöihin. Tästä syystä näemme tarpeelliseksi tulkita sivistyksen käsitettä uudelleen kahdella tavalla, jotta se paremmin niveltäisi ekososiaalisuuden ideaan. Ehdotamme ensinnäkin sivistyneisyyden arvioinnin mittapuuksi sitä, miten se ilmenee käytännöissä – tarpeen mukaan niitä muuttaen, hyläten, säilyttäen tai palauttaen. Toiseksi sivistyksen käsite on varsin antroposentrinen, ja siinä irrotetaan ihminen häntä ympäröivästä luonnosta. Sivistyksen prosessissa on perinteisesti ajateltu luonnontilaisesta ihmises-

tä, homo barbaruksesta, tulevan tiedon avulla kulttuuriohento, homo humanus (Siljander 2014, 36). Nykyisessä planetaarisessa tilanteessa ihmisten toimintaa ei voi kuitenkaan tarkastella irrallaan toiminnan aineellisista reunaehdoista sekä sen vaikutuksista muille eliölle ja lajeille (Lummaa 2020, 59). Käytäntöarkkitehtuuriteorian avulla voidaan yhdistää molemmat edellä mainitut näkökulmat, sillä teoria perustuu ontologiseen lähtökohtaan käytäntöjen merkityksestä inhimilliselle toiminnalle ja tarkastelee käytäntöjä yhdistelmänä kulttuuris-diskursiivista, materiaalis-taloudellista sekä sosiaalis-poliittista ulottuvuutta.

Sosiaalisaatio nyky-yhteiskuntaan tapahtuu käytäntöjen ja sosiaalisten sääntöjen tietoisena mutta myös tiedostamattoman omaksumisen kautta (Värrä 2018). Nykyisen kriisin ratkaiseminen edellyttää näin ollen vahvaa tajua siitä, miten käytännöt muotoutuvat niitä määrittävien sosiaalisten ennakoheitojen pohjalta. Nämä ennakoehdot kiinnittyvät tiiviisti paikkoihin, joissa käytännöt tapahtuvat. Ymmärrys käytäntöjen juurtumisesta paikkoihin – käytäntöjen paikkaontologisen luonteen oivaltaminen – on avain niiden muuttamiseksi. Perinteinen sivistyskäsite on tällaisesta ajattelutavasta varsin kaukana, mutta siinä on teemoja, jotka tukevat käytäntölähtöistä näkökulmaa ja tarjoavat mahdollisuuksia perinteisen sivistyskäsitteen ja käytäntöteorian yhdistämiselle. Esittelemme seuraavaksi kolme keskeisimpänä pitämäämme teemaa: sivistys aktiivisena toimintana, yksilöllisenä sekä yhteisöllisenä kriittisenä reflektiona ja eettisenä projektina.

Sivistys aktiivisena toimintana

Useissa sivistyksen määritelmissä painotetaan sen aktiivista luonnetta. Todellinen sivistyneisyys punnitaan sen perusteella, miten se muuttaa toimintaa, kuten Miettinen (2017, 93-94) toteaa: ”Aikamme suuria kysymyksiä ovat ilmastonmuutos ja luonnon tuhoutuminen, pakolaisuus, eriarvoisuuden kasvu, nationalismin nousu ja hyvinvointivaltion kriisi. Niihin on kaikkien sivistyksestä huolta kan-

tavien instituutioiden omista lähtökohdistaan tartuttava.” Tätä voi pitää uutena sivistyksen imperatiivina: aitoa sivistystä on aktiivinen pyrkimys toimia ongelmien ratkaisemiseksi. Maailma ei muutu vain ajattelulla, kirjoituksilla ja puheilla vaan tarvitaan tekoja, toisenlaisia kuin ennen. Samaan tapaan ajatteli jo Marx (1978) 1800-luvulla: ”Filosofit ovat vain eri tavoin selittäneet maailmaa, mutta tehtävänä on sen muuttaminen”. Käytäntöteorioissa tätä lähtökohtaa tulkitaan siten, että ilmiöiden ymmärtämiseksi niitä on lähestyttävä sekä käytännöllisestä että tiedollisesta näkökulmasta (Nicolini 2012, 32). Näin ollen myös sivistyksen prosessin on sisällettävä pyrkimys ymmärtää käytäntöjä niissä samalla toimien.

Sivistys nähdään aktiiviseksi ja ympäristöään muokkaavaksi, mikä on päinvastaista verrattuna yhteiskunnalliseen järjestykseen sopeuttavaan sosialisatioon. Näin ajateltuna sivistys on toimintaa paremman maailman ja elämän puolesta. Miettinen (2017) ehdottaakin, että työn ja sivistyksen käsitteitä olisi tulkittava uudelleen purkamalla niiden välille kehkeytynyttä keinokekoista jännitettä – sivistys on toimintaa ja tekoja, ei vain abstraktia ajattelua. Myös Siljander ja Sutinen (2012) painottavat aktiivisuuden, luovuuden ja tekojen merkitystä. Sivistyksessä on kyse luovasta prosessista, jossa yksilö muovaa ja kehittää itseään ja kulttuuriaan tekojensa kautta. Siinä on lisäksi mukana ajatus persoonan paraneemisesta: sivistymisen prosesseissa persoona etsii edistyneempää elämänmuotoa. (Siljander & Sutinen 2012, 3–4.)

Sivistyksen käsitettä on aikamme ympäristöhaasteiden suuntaan muotoillut myös Värri (2018) hahmotellen ekologisen sivistyksen ideaa. Ajatus ekososiaalisesta sivistyksestä (ks. Salonen & Bardy 2015; Salonen & Joutsenvirta 2018, 89) on hyvin lähellä Värriin muotoilua. Ekososiaalisen sivistyksen päämääränä on ajateltu olevan lajien välinen ekososiaalinen yhteisö, johon yksilö voi kiinnittyä erilaisten hyveiden, kuten kohtuullisuuden, jalomielisyyden tai biofilisyyden, kautta (Pulkki 2017). Tällainen tulkinta ekososiaalisesta sivistyksestä ko-

rosta toiminnan ulottuvuutta. Tällöin sivistyksen osoituksena on se, millä tavalla ihmiset pystyvät toimimaan yhteydessä muuhun eloliseen sekä se, millainen maailma tämän toiminnan seurauksena jää tuleville polville. Ekososiaalisen toiminnan tavoitteena on nykyistä kehittyneempi elämänmuoto, mutta tämä tulkitaan antroposentrismien sijaan lajien välisenä, elämää ylläpitävänä toimintana.

Sivistys yksilön ja yhteisöllisenä kriittisenä reflektiona

Sivistyksessä on läsnä sekä yksilösubjekti – sivistyvä yksilö – että kollektiivisubjekti eli sivistyvä sosiaalinen yhteenliittymä. Sivistyksessä yksilö luo refleksiivisen suhteen ympäristöönsä. Näin sivistyksessä on väistämättä sekä yksilöllinen että yhteisöllinen ulottuvuus, sillä refleksiivinen yksilö voi kehittyä vain kielen välityksellä ja osana aikakauden taustaansa (Klafki 2000). Kulttuurista taustaa ei kuitenkaan pidetä itsestäänselvyytenä, vaan sivistyksen olennainen elementti on kyky kritisoida, uudelleen määrittellä ja uudistaa käytäntöjä (Tomperi & Belt 2019).

Tämä on sovellettavissa käytäntöihin. Ihminen toimii maailmassa käytäntöjen ja niiden ennakkoehtojen puitteissa, mutta voi luoda näihin refleksiivisen suhteen ja myös muuttaa niitä. Tämä ei kuitenkaan tapahdu ilman sivistymistä eli kriittisen suhteen luomista käytäntöihin. Ekososiaalisessa sivistyksessä tämän kriittisyyden olennainen elementti on näkemys siitä, miten käytännöt osallistuvat elämän ja ekosysteemien ylläpitämiseen.

Sivistys eettisenä projektina

Sivistysajattelun traditio korostaa tunteisiin sekä arvoihin ja kauneuteen liittyviä näkökulmia. Sivistystä voikin hahmottaa prosessina, joka tapahtuu niin tiedollisella kuin moraalisisella ja esteettiselläkin ulottuvuudella (Klafki 2000). Varhaisessa suomalaisessa sivistyskeskustelussa on erotettavissa rationaalinen eli järjellinen sivistys sydämen sivistyksestä. Tällöin korostetaan muodollisen opin ulkopuolella tapahtuvaa luonteen vahvuutta, jonka taustalla

on sisäinen kehittyminen tai sisäisen kypsyyden. Kokon (2018) mukaan näkemys sydämen sivistyksestä vaikuttaa yhä nykyään siihen, miten sivistys tai sivistynyt ihminen hahmotetaan. Sydämen sivistyksen korostusta lähellä on ajatus, että sivistyä voi toimimalla ja tekemällä; ihmisen eettisyyttä ei voi punnita pelkästään ajattelun varassa, vaan korkea moraali manifestoituu oikeina ja hyvinä tekoina. Tällaiset teot tapahtuvat käytäntöjen ennakkoehtojen välittämällä, kuten seuraavassa luvussa argumentoimme.

1700- ja 1800-lukujen vaihteessa vaikuttaneen Johann Heinrich Pestalozzin tunnettu kuvaus sivistyksen eri ulottuvuuksien kiinnittymisestä toisiinsa esittää, että ihmisen kehitys on sidoksissa pään, sydämen ja käden voimien yhteistoimintaan. Käsi kuvaa metaforisesti sivistyksen toiminnallisuutta kotitalouden mutta myös maanviljelyn ja teollisuuden sfääreissä. Samat ajattelusäikeet näkyvät esimerkiksi keskusteluissa sivistyksestä, joissa korostettiin yleissivistyksen ohella myös tekemistä ja toiminnallisuutta osana sivistyvän ihmisyyttä. (Klafi 2000.) Tällainen erilaisia tiedon muotoja ja intressejä yhdistävä tulkinta sivistyksestä on kokenut kovia, kun osaamispuhe on valloittanut koulutuksen (Heikkinen & Kukkonen 2019). Koulutuksen kentän vallannut puhe osaamisesta ja kompetensseista muuttaa olennaisesti käsitystä kasvatuksen päämäärästä: tavoitteena on kehittää yksilöissä valmiuksia, jotka ovat mitattavissa ja joita pidetään työllistymisen ja talouden kehityksen kannalta tärkeitä. Näin se kaventaa käsityksiämme kasvatuksen ja sivistyksen tarkoituksesta. (Miettinen 2019.)

Sivistyksen käsite on saanut historian varrella erilaisia tulkintoja ja reagoinut yhteiskunnissa ja ajassa tapahtuviin muutoksiin. Tuotanto-olosuhteiden muutokset ja muu materiaallinen muuntuminen (talouden, teknologian ja yhteiskunnan muutokset) sekä symboliset muutokset ovat heijastuneet tulkintaan sivistyksestä (Hamann 2011). Ehdotamme sivistyksen uudelleen määrittelyä planeetaaristen ekososiaalisten kriisien aikakaudel-

la, sillä aikamme tiedolliset, eettiset ja esteettiset haasteet poikkeavat aikaisemmista. Esimerkiksi hallitusten välisen ilmastokomission raporttien myötä on kasvanut yleinen tietoisuus kestävien rajojen ylittymisestä, ellemme sopeuta politiikkaa ja taloutta ekologisesti kestävään elämäntapaan (IPCC 2018, 2021). Tämä ilmenee esimerkiksi keskusteluna siitä, miten pystymme jättämään elinkelpoisen ja eliölajeiltaan rikkaan maapallon tuleville sukupolville sekä vaatimuksina ottaa huomioon muita tuntevia eläimiä. Tietoisuus on kasvanut myös siitä, miten yhdenmukaistavan elämänmuodon seurauksena rikkaat, kumpuilevat metsät muuttuvat monotonisiksi metsäpelloiksi ja miten perinnemaisema korvautuu betonimaisemalla. Nämä muutokset ovat sidoksissa käytäntöihin, minkä vuoksi niiden aiheuttamia ongelmia ei voi ymmärtää ilman käytäntöjen ja niiden toiminnan tunnistamista.

Planetaarinen ekososiaalinen sivistys edellyttää siis sivistyksen käsitteen uudenlaista tulkintaa, jossa inhimillinen elämä nähdään sidoksissa materiaaliseen perustaansa ja ekologisiin reunaehtoihinsa. Ihmiskeskeisyyden sijaan sivistyksen keskipisteeksi tulee näkemys ihmisestä osana luontoa. Tällöin ihminen nähdään kulttuurioletona, joka varjelee aikaansaamansa kulttuuriperinnön parhaita saavutuksia ja samalla ymmärtää velvollisuutensa turvata oman lajinsa lisäksi muiden luonnonolentojen elämän edellytykset.

Käytäntöarkkitehtuurit ekososiaalisen muutoksen ennakkoehtoina

Olemme kuvanneet ihmiskunnan tilanteen sairauskertomuksena, jonka epikriisiin kutoutuu ekologiaa, sosiaalisia ja poliittisia oireita sekä perimmäisiä kysymyksiä ihmisen luontosuhteesta. Tässä narratiivissa ihmisen sairaaloloinen hybris ja välineellinen luontosuhde ovat johtaneet taudin käännekohtaan. Tarjoamme tautiin planetaarisen ekososiaalisen sivistyksen lääketta, jossa on tuhti annos käytännöllisyyttä. Olennainen kysymys ihmiskunnan

tilanteessa planetaarisen ekososiaalisen kriisin aikakaudella on: miksi karttuvasta tiedosta huolimatta ihmisten käyttäytyminen ei muutu. Seuraten paikkaontologista lähtökohtaamme ajatellamme, että juuri ihmisten välisten sosiaalisesti ja historiallisesti muovautuneiden käytäntöjen pysyvä luonne pitää yllä toimintoja, joiden haitallisuus tiedetään. Esimerkiksi matkustelun, ruoantuotannon ja autoilun käytännöt tunnetusti tuottavat osaltaan ekokriisin, mutta suuri osa ihmisistä jatkaa elämäänsä niitä käyttäen kuten ennenkin.

Käytännöt ovat syntyneet pitkän ajan kuluessa ihmisten yhteistoiminnan vaikutuksesta; ne ovat sekä sosiaalisesti että historiallisesti määrättyjä. Vaikka ne eivät lopullisella tavalla määritä tulevaisuutta, ne asettavat puitteet, joiden mahdollistamana ja rajaamana erilaiset toiminnot ovat mahdollisia. Esimerkiksi autosta on hankala päästä eroon yhdyskuntarakenteessa, joka on rakennettu yksityisautoilulle, eikä kierrättäminen onnistu, ellei omassa asuinkunnassa ole toimivaa jätteiden käsittelyjärjestelmää. Käytännöt ovat tällöin avainasemassa, kun ihmisten toimintaa halutaan muuttaa kestäväälle pohjalle. Ekososiaalinen sivistys toimintakykyisyydeksi ja vapauden ja vastuun tasapainoisuudeksi – niin ajattelussa kuin toiminnassa – (Salonen & Bardy 2015, 12) edellyttää käsitystä siitä, miten käytännöt toimivat ja millaisin ehdoin niitä on mahdollista muuttaa.

Sosiaaliset käytännöt eivät synny tyhjästä, vaan niiden kutoutumista ohjailevat ennakkoehdot, joita kutsumme käytäntöarkkitehtureiksi. Niitä voi luonnehtia ihmisten yhteisen toiminnan, puhetapojen ja sosiaalisten suhteiden järjestäytymismuodoiksi (*arrangements*), joiden pohjalta käytännöt mahdollistuvat ja rakentuvat. Käytäntöihin totutaan vähitellen elämällä niiden keskellä, ja näin vanhat totunnais-tavat saattavat sitkeästi uusintaa itsensä muuttumatta. Joskus käytäntöjä muutetaan toisenlaisiksi vähitellen, toisinaan taas hyvin nopeasti. Käytäntöarkkitehtuurit ennalta hahmottelevat ja muovaavat (*prefigure*) – toisaalta mahdollistavat (*enable*) ja toisaalta rajaavat (*constrain*) –

millaiset muutokset ovat mahdollisia. Silloin, kun käytäntöarkkitehtuurit pysyvät samoina eikä ihmisten toiminta niiden puitteissa koh- ta muospaineita, käytännöt pysyvät entisel- lään. Käytäntöarkkitehtuurit kuitenkin myös ohjaavat sitä, millaiseksi toiminta voi muut- tua, joskaan ne eivät koskaan määrää ennal- ta lopullisesti sitä, millaiseksi käytännöt muo- dostuvat. (Kemmis 2019; Kemmis, Wilkinson, Edwards-Groves, Hardy, Grootenboer & Bristol 2014.)

Käytäntöarkkitehtuurien ohjaavaa luonnet- ta voi ymmärtää ajattelemalla aluksi fyysisiä ja materiaalisia toimintaympäristöjämme. Pui- stojen käytäväverkosto on konkreettinen esi- merkki arkkitehtuurista, joka toisaalta ohjaa ja mahdollistaa toimintaa, toisaalta rajaa mah- dollisuuksia pois. Kävely on helpointa käytä- viä pitkin; käytävät mahdollistavat ja rajaavat kävelyreittejä mutta eivät täysin poissulkevalla tavalla. Joskus polku syntyy kokonaan muualle kuin maisema-arkkitehdin suunnittelemaan paikkaan. Samaan tapaan oppilaitoksille on rakennettu fyysiset puitteensa, jotka mahdol- listavat tiettyjä käytäntöjä. Esimerkiksi perin- teinen luokkahuone, jonka edessä on taulu, opettajanpöytä ja jopa kateederi ohjaa opettaja- johtoiseen opetukseen. Nämä perinteisen kou- lun käytäntöarkkitehtuurit korvautuivat kor- napandemian aikana nopeasti etäopetuksen käytäntöarkkitehtuureilla: verkkoympäristöt (esimerkiksi Zoom, Teams, Padlet ja Meet) sekä niihin liittyvät käsitteet, puhutavat, valta- suhteet ja taloudelliset ennakkoehdot alkoivat raamittaa käytäntöjä.

Käytäntöarkkitehtuurit toimivat polku- jen tapaisesti: systeemin aiemmat valinnat vaikuttavat tuleviin valintamahdollisuuksiin. Tätä on kuvattu sosiologisesti suuntautu- neessa historian tutkimuksessa polkuriippu- vuuden käsitteellä (ks. mm. Mahoney 2000). Esimerkiksi koulurakennusten suunnittelu ja opetusryhmien organisointi noudatti saman- laista logiikkaa kuin teollisen vallankumouk- sen alkuaikoina teollisen massatuotannon lo- giikka, eli oppilaita käsiteltiin massana kuten tehtaissa työvoimaa ja raaka-aineita. Oppilaat

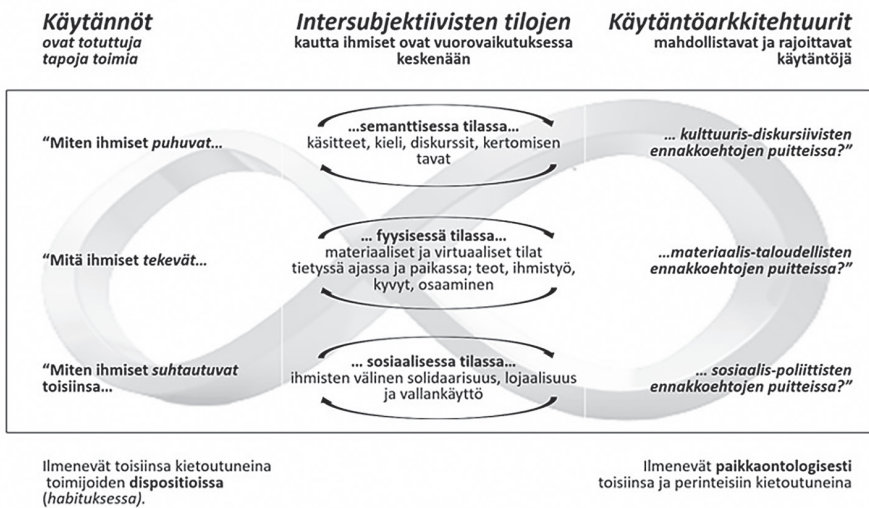
jaettiin luokkiin, jotka toimivat järjestelmän perusyksikkönä. Myös luokkahuoneiden koko vakioitui näiden oletusten pohjalta. Koulusta muodostui näin joukko samantapaisia tiloja, joissa oli pulpettirivejä, liitutauluja, karttanelineitä ja muita tarvittavia elementtejä. Tämä historian myötä kehkeytynyt tilallinen järjestelmä määrittää yhä pitkälti koulun käytäntöarkkitehtuurina, mitä opettaja voi oppilaiden kanssa tehdä. Se ei ennalta määrää opettajan toimintaa, mutta mahdollistaa jotain ja samalla rajoittaa muita. Näin fyysiset ja materiaaliset käytännöt muokkaavat toimintatapaa; vastavasti uudenlaisiin koulurakennuksiin siirtymisen mahdollistaa uudenlaista toimintaa.

Käytäntöarkkitehtuurit eivät ole kuitenkaan pelkästään tällaisia materiaalisia ennakkoehtoja. Käytännöt rakentuvat ihmisten fyysisten tekojen lisäksi tapoina puhua tai käsitteellistää asioita. Lisäksi käytäntöjä määrittää kamppailun, kilpailun ja vallankäytön dynamiikka, joka erottaa ihmisiä eri leireihin. Toisaalta ihmisiä yhdistävät erilaiset uskollisuuden, ystävyyden ja solidaarisuuden siteet sekä identiteettipolitiikat. Käytännöissä voidaan siis nähdä paitsi tekojen kautta ilmenevä materiaallinen

ulottuvuus myös kulttuuris-diskursiivinen ja sosiaalis-poliittinen ulottuvuus.

Kohti ekososiaalisuutta tukevia käytäntöarkkitehtuureja

Kuviossa havainnollistamme, miten ekososiaaliset käytännöt mahdollistuvat tiettyjen ekososiaalisten käytäntöarkkitehtuurien puitteissa. Kuvion vasen reuna esittää, miten yksilöiden suuntautuminen toimintaan (dispositiot) ilmenevät yhteen kietoutuneina. Tätä tottumusten ja kokemusten kautta muodostunutta toiminnan tapaa ja perustavaa suuntautumista sosiaalisessa kentässä voidaan kutsua myös Bourdieun (1996) habitus-käsitteellä, johon kiteytyy yksilön koko elämän aikana pinttuneita toimintatapoja, kokemuksia sekä havaitsemista ja suhtautumistapoja. Kuvion oikea reuna esittelee sosiaalisia ennakkoehtoja, jotka muovaaavat ja ohjaavat (*prefigure*) suhtautumistapoja ja toimintaa. Ne ovat paikkaontologisesti kietoutuneet sekä toisiinsa että siihen toiminnan maisemaan (*practice landscape*, Kemmis 2019) sekä perinteisiin (*practice traditions*, Kemmis 2019), joiden keskellä ne ovat syntyneet. Taus-

KUVIO. Käytännöt ja käytäntöarkkitehtuurit (muokattu Kemmisin (mm. 2019) muotoilemalta pohjalta pelkistään ja tulkiten mallissa esitettyjä kuvauksia)

talla oleva äärettömyyttä kuvaava symboli kuvaa sitä, miten nämä toisiinsa kietoutuneet käytännöt ja niiden ennakkoehdot toisaalta kietoutuvat toisiinsa, toisaalta muovautuvat ja muuttuvat ajan kuluessa. Seuraavaksi havainnollistamme ekososiaalisia käytäntöarkkitehtuureja esimerkkien avulla.

Miten ihmiset puhuvat semanttisessa tilassa kulttuuris-diskursiivisten ennakkoehtojen puitteissa (ks. Kuvio)? Esimerkiksi ilmastonmuutosta vähättelevässä puhetavassa kuulee usein puhuttavan ilmastoposeeruksesta tai ilmasto-paniikista, kun taas ilmastonmuutoksen vaikutuksia korostavassa puheessa voidaan vähätellä toisia ihmisiä vaikkapa käsitteillä ilmastodeniismi tai öyhöttäminen. Jotta käytäntöjä voisi muuttaa kestävään suuntaan, olisi löydettävä yhteinen kieli, jonka välityksellä luoda rakentavasti yhteistä pohjaa keskustelulle maailmamme tilasta ja tarvittavista muutoksista.

Mitä ihmiset tekevät fyysisessä tilassa materiaalis-taloudellisten ennakkoehtojen puitteissa (ks. Kuvio)? Käytännöt perustuvat ajan ja paikan määrittämällä tavalla niiden fyysisiin, materiaalsiin ja taloudellisiin toimintaympäristöihin. Jätteiden kierrättäminen koulussa, hotellissa tai työpaikalla edellyttää roskakoria, jossa on lokero erilaisille materiaaleille. Myös siivojalla tulee olla käytössään lajitteluastiat, jotka hän tyhjentää asianmukaisesti eri astioihin, ja jätteiden käsittelyn tästäkin eteenpäin tulee noudattaa samaa materiaalis-taloudellista käytäntöarkkitehtuuria.

Miten ihmiset suhtautuvat toisiinsa sosiaalisessa tilassa sosiaalis-poliittisten ennakkoehtojen puitteissa (ks. Kuvio)? Ihmiset suhtautuvat toisiinsa sosiaalisissa yhteisöissä tai verkostoissa polkuriippuvuuden tavoin. Kussakin yhteisössä vallitsee tiettyjä lojaalisuuden, solidaarisuuden ja vallankäytön mekanismeja, jotka ovat varsin pysyviä luonteeltaan; kaverit ovat kavereita ja vastustajat vastustajia, ellei toisin todeta. Näitä sosiaalis-poliittisia ennakkoehtoja voi hahmotella tietystä näkökulmasta myös identiteettipoliitiikan käsitteen avulla. Esimerkiksi populistisen liikkeen kannattajien piirissä voi muodostua solidaarisuuteen

perustuvia siteitä, joiden varassa he vastustavat ilmastopolitiikkaan identifioituneita ihmisryhmiä. Vastaavasti ilmastoaktivistit saattavat muodostaa kollektiivisia identiteettejä, jotta määrittävät muutkin tekijät kuin ilmastoaktivismi.

Kuvion kolme ekososiaalisten käytäntöarkkitehtuurien ulottuvuutta voidaan erotella analyttisesti materiaalis-taloudellisiin, kulttuuris-diskursiivisiin ja sosiaalis-poliittisiin ennakkoehtoihin, mutta ne ovat jatkuvassa dynaamisessa vuorovaikutuksessa keskenään toisiinsa kietoutuen. Ne muodostavat kimppuja, jotka vaikuttavat siihen, miten käytäntöjen puitteissa on mahdollista toimia.

Tarkastelemme ekososiaalisen käytäntöarkkitehtuurin yhteenkietoutuneisuutta seuraavan esimerkkivirkkeen kautta: rikkailla kaupunkilaisilla on varaa ostaa uusi sähköauto, mutta köyhillä maalaisilla ei. Kun tätä käytäntöarkkitehtuuria tarkastellaan lähemmin, huomataan siihen sisältyvän kulttuuris-diskursiivisia (maalaisuus-kaupunkilaisuus), materiaalis-taloudellisia (varallisuus) ja sosiaalis-poliittisia (köyhä-rikas) dimensioita. Lisäksi nämä dimensiot muodostavat keskenään monimutkaisia yhdistelmiä. Esimerkiksi yksistään maalaisuuskäsite voidaan nähdä kimppuna, jossa kietoutuvat kulttuuris-diskursiivinen, materiaalis-taloudellinen ja sosiaalis-poliittinen ulottuvuus. Maalaisuus on diskursiivisesti ja historiallisesti muodostunut käsite sisältäen oletuksia tietynlaisista puhumisen tavoista, perinteistä sekä elämänmuodosta. Siihen kuuluu myös käsityksiä taloudellisesta ja materiaalisesta varattomuudesta verrattuna kaupunkilaisväestöön sekä oletuksia poliittisista näkemyksistä, keskinäisestä lojaalisuudesta ja erottautumista tiettyistä ihmisryhmistä, kuten kaupunkilaisista tai ulkomaalaisista.

Kaikki edellä mainitut dimensiot kietoutuvat yhteen muodostaen paikkaontologisesti kiinteän käytäntöarkkitehtuurin. Olennaisinta on käytäntöarkkitehtuurien suhteellinen pysyvyys, joka tekee käytännöistä sitkeitä ja pitkäaikaisia. Käytäntöarkkitehtuurit vaikuttavat käytäntöihin, mutta toisaalta myös arkkii-

tehtuurit rakentuvat käytäntöjen kautta. Yksi käytäntöarkkitehtuuriteorian vahvuuksista on näin ollen se, että se on syvärakenteen tasolla systeeminen: diskursiiviset, materiaaliset ja sosiaaliset ulottuvuudet yhdistyvät systeemiseksi kokonaisuudeksi.

Käytäntöjen muutos voi kuitenkin tapahtua joskus äkillisestikin. Koronakriisi oli esimerkki siitä, miten kriisit muuttavat nopeasti sosiaalisen elämän sitkeitä käytäntöjä ja niitä pakottavia tai mahdollistavia ennakkoehtoja. Muutokset kyseenalaistivat nopeuteen, tehokkuuteen ja tuottavuuteen perustuneen elämäntyylin. Samalla kävi ilmi, miten ihmisten perusoikeuksia voidaan rajoittaa poikkeusolosuhteisiin vedoten: rajat suljettiin, kokoontumiset kiellettiin ja ihmisiä valistettiin turvavälien pitämisestä. Matkustamisen käytännöt muuttivat merkittävästi samoin kuin vaikkapa työn tekemisen tavat niissä ammateissa, joissa pystyttiin ottamaan käyttöön etätyövälineitä.

Osa käytäntöarkkitehtuurin muutoksista (esimerkiksi digitaalisten laitteiden saatavuus työntekijöille, niiden käyttämisen tavat, sekä mahdollisuus tehdä etätöitä kotona) jäävät pysyviksi, osa taas väliaikaisiksi. Koronapandemia on kuitenkin esimerkki siitä, miten sekä isot valtiolliset ja kansainväliset ratkaisut voitiin tehdä nopeasti samaan aikaan, kun löydettiin erilaisia paikallisia tapoja tehdä asioita jollakin tapaa toisin. Koronakriisi osoitti näin, miten luonnollistuneet käytäntöarkkitehtuurit ovat nopeastikin muutettavissa.

Kohti ekososiaalisen sivistyksen uutta tulkintaa

Yksi sivistyksen kantavista perusoletuksista on ollut ajatus ihmiskunnan edistymisestä; sivistys tähtää edistyneemmän elämänmuodon löytämiseen (Siljander & Sutinen 2012, 3-4). Sivistyksen käsitteeseen kietoutuva edistysusko ja ihmiskeskeisyys olisi kuitenkin arvioitava uudelleen, sillä sen käsittehistoria pohjautuu humanistiseen aateperinteeseen: ihminen on kaiken mitta (homo mensura). Tästä on seurannut, että ihminen on aiheuttanut ympäristömuutoksia,

joiden vuoksi planetaarinen tasapaino on järkkynyt. Ihmistä keskipisteenä pitävä sivistystraditio ei mahdollista lähestymistapaa, jossa koko elonkehälle annetaan vahva arvo ja jossa ihmislaji nähdään osana elonkehää. Olisi pyrittävä elämään dialogissa luonnon kanssa. Dialogisen luontosuhteen edellytyksenä on, että siirrymme ihmiskeskeisestä humanismista (homo mensura) kohti ajatusta, jonka mukaan luonto on kaiken mitta (natura mensura). (Heikkinen & Huttunen painossa; Niiniluoto 2015.)

Ihmisen selviytymisen ehto on, että elin-kelpoiset olot turvataan myös muille lajeille. Jatkuvan edistymisen sijasta realistinen tavoite on pyrkiä turvaamaan ihmislajin selviytyminen. Jotta ekologista kestävyyttä tukevat käytäntöarkkitehtuurit saadaan yleistymään, on tehtävä sopimuksia, sääntöjä ja poliittisia päätöksiä, joilla ohjataan yhteiskunnallisia käytäntöjä. Planetaarisen ekososiaalisen kriisin ongelmien ollessa monimutkaisesti yhteen kietoutuneita käytäntöjen muuttamisen avuksi sopii työkalu, joka lähtökohtaisesti tunnustaa ilmiöiden systeemisen yhteen kietoutuneisuuden ja tarttuu niihin eri suunnista samanaikaisesti. Näin ollen käytäntöjen muuttamiseksi käytäntöarkkitehtuureja tulee muuttaa siten, että ne ohjaavat jokapäiväisiä käytäntöjä kestävästä kehitystä tukevaan arkeen.

Käytäntöteoreettinen näkökulma korostaa, että ekokriisiin vastaaminen edellyttää sosiaalisten käytäntöjen muuttamista. Tämä ei onnistu ilman oppimista ja laajempaa sivistysprosessia. Esitämme siis, että ekososiaalisen sivistyksen olennainen ulottuvuus on kyky rakentaa kestävämpiä käytäntöjä ja rohkeus uudistaa kestävämpiä käytäntöjä. Käytäntöihin vaikuttavat isot rakenteelliset tekijät, mutta myös erilaiset paikalliset ja yhteisesti muova-ut, sosiaaliset kokonaisuudet. Oppimistavoitteena onkin ymmärtää, miten muovaamme käytäntöjä yhdessä, mutta myös sitä, miten käytännöt muovaavat meitä.

Näkemyksemme mukaan kasvatuksessa – olipa kyse koulun sisäisestä tai koulun ulkopuolisesta toiminnasta – tulisi pyrkiä muuttamaan käytäntöjä. Tällöin huomio kiinnit-

tyy yksittäisten asioiden, kuten kartonkien kierrätyksen, sijaan vaikkapa kouluruokailuun käytäntönä. Koulutuksen muuttamiseksi on muutettava ennakkoehtoja, joiden perusteella pidämme yllä kestävämpiä käytäntöjä. Käytäntöarkkitehtuuria muuttamalla vaikutetaan siihen, millaiset käytännöt tulevat mahdollisiksi tai helpommiksi. Tätä kautta ne vaikuttavat arkisiin toimintatapoihimme. Käytäntöarkkitehtuurien merkityksen ymmärtäminen kestävyysmurroksen edellytyksenä on myös olennaista koulutuksen kehittämisen näkökulmasta.

Lähteet

- Australian National Climate Emergency Summit 2020. The safe climate declaration. National Climate Emergency Summit, Melbourne Town Hall, 14–15.12.2020. <https://climateemergencydeclaration.org/australia-first-national-climate-emergency-summit/>. (Luettu 3.1.2023.)
- Barnett, R. & Jackson, N. (toim.) 2020. *Ecologies for learning and practice: Emerging ideas, sightings, and possibilities*. Lontoo: Routledge.
- Barnosky, A. D., Hadly, E. A., Bascompte, J., Berlow, E. L., Brown, J. H., Fortelius, M., Getz, W. M., Harte, J., Hastings, A., Marquet, P. A., Martinez, N. D., Mooers, A., Roonpnanine, P., Vermeij, G., Williams, J. W., Gillespie, R., Kitzes, J., Marshall, C., Matzke, N., Mindell, D. P., Revilla, E. & Smith, A. B. 2012. Approaching a state shift in Earth's biosphere. *Nature* 486, 52–58. <https://doi.org/10.1038/nature11018>
- Bourdieu, P. 1996. Physical space, social space and habitus. Vilhelm Aubert memorial lecture. Rapport 10. Instituttt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo.
- Capra, F. 2005. Speaking nature's language: Principles for sustainability. Teoksessa M. K. Stone & Z. Barlow (toim.) *Ecological literacy: Educating our children for a sustainable world*. San Francisco, CA: Sierra Club Books, 18–29.
- Capra, F. 2013. Deep ecology: Educational possibilities for the twenty-first century. *The NAMTA Journal* 38 (1), 201–216.
- Churchman, C. W. 1967. Wicked problems. *Management Science* 14 (4). <https://doi.org/10.1287/mnsc.14.4.B141>
- Hamann, J. 2011. 'Bildung' in German human sciences: The discursive transformation of a concept. *History of the Human Sciences* 24 (5), 48–72. <https://doi.org/10.1177/0952695111421865>
- Heikkinen, H. L. T. 2020. Understanding mentoring within an ecosystem of practices. Teoksessa K.-N. Olsen, E. M. Bjerkholt & H. L. T. Heikkinen (toim.) *New teachers in Nordic countries: Ecologies of mentoring and induction*. Oslo: Kappelen Damm Akademisk, 27–47. <https://doi.org/10.23865/noasp.105.ch1>
- Heikkinen, H. L. T., Kaukko, M., Nikkola, T. & Saari, A. 2021. Kasvatusta ilman kehyksiä. *Kasvatus* 52 (4), 377–379.
- Heikkinen, H. L. T. & Huttunen, R. painossa. Whose well-being? Deep-ecological and posthuman perspectives on 'world worth living in'. Teoksessa K. Reimer, M. Kaukko, S. Windsor, S. Kemmis & K. Mahon (toim.) *Living well in a world worth living in for all: Enacting praxis for a just and sustainable future*. Singapore: Springer Nature.
- Heikkinen, H. L. T. & Kukkonen, H. 2019. Ammattikorkeakoulu toisin ajateltuna. Osaaminen, sivistys ja tiedon intressit. *Aikuiskasvatus* 39 (4), 262–275. <https://doi.org/10.33336/aik.88096>
- Horkheimer, M. & Adorno, T. W. 1947/2002. *Dialectic of enlightenment. Philosophical fragments*. Käänt. E. Jephcott. Stanford, CA: Stanford University Press.
- IPCC. 2018. Global warming of 1.5°C. Intergovernmental Panel on Climate Change. <https://www.ipcc.ch/sr15/>. (Luettu 3.1.2023.)
- IPCC. 2021. Climate change 2021: The physical science basis. Intergovernmental Panel on Climate Change. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/>. (Luettu 3.1.2023.)
- Johnson, C. K., Hitchens, P. L., Pandit, P. V., Rushmore, J., Evans, T. S., Young, C. C. W. & Doyle, M. M. 2020. Global shifts in mammalian population trends reveal key predictors of virus spillover risk. *Proceedings of the Royal Society B* 287. <https://doi.org/10.1098/rspb.2019.2736>
- Kaukko, M., Kemmis, S., Heikkinen, H. L. T., Kiilakoski, T. & Haswell, N. 2021. Learning to survive amidst nested crises: Can the coronavirus pandemic help us change educational practices to prepare for the impending eco-crisis? *Environmental Education Research* 27 (11) 1559–1573. <https://doi.org/10.1080/13504622.2021.1962809>
- Kemmis, S. 2010. Research for praxis: Knowing doing. *Pedagogy, Culture & Society* 18 (1), 9–27. <https://doi.org/10.1080/14681360903556756>
- Kemmis, S. 2019. *A practice sensibility: An invitation to the theory of practice architectures*. Singapore: Springer.
- Kemmis, S. 2022. *Transforming practices: Changing the world with the theory of practice architectures*. Singapore: Springer.
- Kemmis, S. & Heikkinen, H. L. T. 2012. Future perspectives: Peer-group mentoring and international practices for teacher development. Teoksessa H. L. T. Heikkinen, H. Jokinen & P. Tynjälä (toim.) *Peer-group mentoring for teacher development*. Lontoo: Routledge, 144–170.
- Kemmis, S., Wilkinson, J., Edwards-Groves, C., Hardy, I., Grootenboer, P. & Bristol, L. 2014. *Changing practices, changing education*. Singapore: Springer.
- Klafki, W. 2000. The significance of classical theories of Bildung for a contemporary concept of Allgemeinbildung. Teoksessa I. Westbury, S. Hopmann & K. Riquarts (toim.) *Teaching as a reflective practice: The German Didaktik tradition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 90–112.

- Kokko, H. 2018. Sydämen ja järjen sivistys–sivistyksen käsitehistoriaa modernin murroskohdassa. Teoksessa J. Tähtinen, J. Hiipelmä & R. Ikonen (toim.) *Sivistys ja kasvatustiede eilen ja tänään: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2018*. Koulu ja menneisyys 56, 69–94.
- Koukkunen, K. 1990. *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Lummaa, K. 2020. Posthumanismin puolustus. *Tiede & Edistys* 45 (1), 56–65.
- Mahoney, J. 2000. Path dependence in historical sociology. *Theory and Society* 29, 507–548. <https://doi.org/10.1023/A:1007113830879>
- Marx, K. 1845/1978. Teesejä Feuerbachista. Teoksessa K. Marx & F. Engels. *Valitut teokset, osa 2*, 63–66. Suom. Tuntematton. <https://www.marxists.org/suomi/marx-engels/1845/teeseja-feuerbachista.htm>. (Luettu 4.1.2023.)
- Matthies, A.-L. 2017. The conceptualization of ecosocial transformation. Teoksessa A.-L. Matthies & K. Närho (toim.) *The ecosocial transition of societies. The contribution of social work and social policy*. Lontoo: Routledge, 17–34.
- Miettinen, R. 2017. Aikuiskasvatustieteessä, sivistys ja työn tulevaisuus. *Aikuiskasvatustiede* 37 (2), 84–95.
- Miettinen, R. 2019. 21. vuosisadan kompetenssit – OECD kasvatustieteiden uudistajana. *Kasvatustiede* 50 (3), 203–215.
- Nicolini, D. 2012. *Practice theory, work, and organization: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Niiniluoto, I. 2015. *Hyvän elämän filosofiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pulkki, J. 2017. Kilpailun kasvatustieteellisistä ongelmista. Hyveitä 2000-luvulle. *Acta Universitatis Tamperensis* 2332. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0592-5>
- Pulkki, J. 2020. Varsinainen minä ja henkisyys ekososiaalisen kasvatustieteiden näkökulmasta. *Kasvatustiede* 51 (3), 302–316.
- Pulkki, J., Varpanen, J. & Mullen, J. 2020. Ecosocial philosophy of education: Ecologizing the opinionated self. *Studies in Philosophy and Education* 40, 347–364. <https://doi.org/10.1007/s11217-020-09748-3>
- Räsänen, K., Apajalahti, E.-L., Houtbeckers, E., Kallio, G. & Penttilä, A. (toim.) 2015. *Kopista ulos. Tutkijat käytäntöteoreettisen tajun jäljillä*. Kauppa + Talous 5/2015. Helsinki: Aalto-yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-60-6265-5>
- Salonen, A. O. 2012. Ekososiaalinen sivistys – mitä se on? <https://artosalonen.com/ekososiaalinen-sivistys-mitase-on/>. (Luettu 26.4.2021.)
- Salonen, A. O. & Bardy, M. 2015. Ekososiaalinen sivistys herättää luottamusta tulevaisuuteen. *Aikuiskasvatustiede* 35 (1), 4–15.
- Salonen, A. O. & Joutsenvirta, M. 2018. Vauraus ja sivistys yltäkyläisyyden ajan jälkeen. *Aikuiskasvatustiede* 38 (2), 84–101.
- Salonen, A. O., Pirinen, R., Anttonen, J., Kantola, A. & Mäkinen, J. 2017. Erillisyydestä yhteyksien tunnistamiseen. *Kasvatustiede* 48 (5), 489–494.
- Saran, S. 2020. Covid-19 is sign of an ecological crisis. https://www.business-standard.com/article/opinion/covid-19-is-sign-of-an-ecological-crisis-120030901440_1.html. (Luettu 3.1.2023.)
- Schatzki, T. R. 2003. A new societist social ontology. *Philosophy of the Social Sciences* 33 (2), 174–202. <https://doi.org/10.1177/0048393103033002002>
- Siljander, P. 2014. Systemaattinen johdatus kasvatustieteisiin – peruskäsitteet ja pääsuunnaukset. Tampere: Vastapaino.
- Siljander, P. & Sutinen, A. 2012. Introduction. Teoksessa P. Siljander, A. Kivelä & A. Sutinen (toim.) *Theories of Bildung and growth: Connections and controversies between continental educational thinking and American pragmatism*. Rotterdam: Sense, 1–18.
- Tolppanen, S., Aarnio-Linnanvuori, E., Cantell, H. & Lehtonen, A. 2017. Pirullisen ongelman äärellä – kokonaisvaltaisen ilmastokasvatustieteiden malli. *Kasvatustiede* 48 (5), 456–468.
- Tomperi, T. & Belt, J. 2019. Johdatukseksi sivistyksen ajattelemiseen. *niin & näin* 1, 40–43.
- Virolainen, M., Heikkinen, H. L. T., Siklander, P. & Laitinen-Väänänen, S. 2019. Mitä ovat oppimisen ekosysteemit? *Ammattikasvatustieteiden aikakauskirja* 21 (4), 4–25.
- Värri, V.-M. 2018. *Kasvatustieteiden ekologisuus aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.
- Willamo, R., Helenius, L., Holmström, C., Haapanen, L., Huotari, E. & Sandström, V. 2017. Kuinka ymmärtää kompleksisia ilmiöitä? Generalismi, holismi ja holar-kismi kokonaisvaltaisessa kestävyyskoulutuksessa. *Kasvatustiede* 48 (5), 415–428.
- Xu, C., Kohler, T. A., Lenton, T. M., Svenning, J.-C. & Scheffer, M. 2020. Future of the human climate niche. *PNAS* 117 (21), 11350–11355. <https://www.pnas.org/content/early/2020/04/28/1910114117>. (Luettu 3.1.2023.)
- Žižek, S. 2020. Pandemic! COVID-19 shakes the world. <https://doi.org/10.2307/j.ctv16t6n4q>

*Saapunut toimitukseen: 3.5.2021
Hyväksytty julkaistavaksi: 25.8.2022*